

Олена Поліщук

КОНЦЕПТИ “ТЕРОЇЧНОГО ЕНТУЗІАСТА”, “ЕСТЕТИКА” ТА “СПРАВЖНЬОГО МИТЦЯ”: ЕСТЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті розглядається проблема суб'єктивної основи художнього мислення як феномена, суттєво відмінного від наукового і технічного мислення. Художнє мислення пов'язується автором з особистісними рисами людини, котра прагне краси, істини та блага.

Ключові слова: художнє мислення, гармонія.

Аннотація. В статье рассматривается проблема субъективной основы художественного мышления как феномена, отличного от научного и технического мышления. Художественное мышление соотносится автором с личностными особенностями человека, который стремится к красоте, истине и благу.

Ключевые слова: художественное мышление, гармония.

Summary. The article is devoted the question of subject basis of the artistic thinking as the phenomenon which difference of the science or the technical thinking. The author considers that the artistic thinking is based on person's speciality of human which wants beauty, truth and good.

Key words: artistic thinking, harmony.

Актуальність теми. Сучасний етап історичного поступу людства характеризується докорінною зміною світоглядних орієнтирів, системи цінностей, способу організації людського буття. Людство прагне не лише знайти нові напрями свого розвитку, а й зрозуміти основи своєї представленості у світі. В умовах кризи існування сучасної цивілізації особливого значення набуває осмислення специфіки людського мислення, як підґрунтя формування уявлень людини про реальність та основу її діяльності. Його дослідження вимагає всебічного аналізу представників різних наукових галузей і може розглядатись у декількох аспектах. Одним з них виступає вивчення видів (чи стилів) мислення, зокрема наукового, технічного та художнього, яке дає змогу не лише краще зрозуміти межі їх застосування, а й окреслити потенціал кожного конкретного різновиду в культурогенезі. Тому необхідно поглиблювати уявлення про витoki та специфіку даних явищ, пов'язаних з різними практиками та цінностями у людському бутті.

У цьому контексті аналіз художнього мислення як засади функціонування практик у людській культурі, для яких важливий естетичний первень, є значущим і плідним для наукових розвідок не тільки сучасної естетики, а й культурології, філософської антропології, мистецтвознавства, психології художньої творчості.

Ступінь розробленості проблеми. У психології увага дослідників привертається до витоків художнього мислення, передусім індивідуальних когнітивних процесів митця, та його операційно-процесуальної самобутності (Г. Базеян, О. Горбачова, М. Марков, Б. Мейлах). У філософії осмислюють його природу, яку пов'язують з образним субстратом людської думки (О. Іліаді, Т. Орлова, С. Раппопорт та ін.). Увагу ж сучасної естетики насамперед привертає евристичний потенціал художнього мислення у царині художньої творчості (А. Андреев, А. Бичко, М. Гончаренко, Г. Єрмаш, Л. Левчук, С. Овчаренко, О. Оніщенко тощо). Однак у вітчизняній філософії та естетиці не знайшло достатнього висвітлення питання генезису уявлень у філософській думці про природу і специфіку художнього мислення.

Проблема своєрідності художньої думки привертала увагу дослідників з античної доби. Але протягом тривалого часу вона не виокремлювалась у філософії й естетиці як самостійна тема дослідження, а розглядалась в контексті інших проблем, передусім стиmulів художньої творчості та природи художнього таланту.

Ця проблема ніби позиціонувалась як маргінальна тема філософського осмислення. До того ж дослідники її розглядали у специфічному ракурсі, а саме: приверталась увага до результативної основи думки митця – появи своєрідного продукту творчості. Твір мистецтва аналізувався як найвиразніше свідчення специфіки художньої думки (Платон,

Хрисипп, Аристотель, Плотин, Леонардо да Вінчі, Ніколай Кузанський та ін.).

Вивчення самотності мислення митця набуло статусу самостійної естетичної проблеми у Новий час, передусім завдяки творчому доробку О. Г. Баумгартена, яким було висловлено припущення про наявність естетиків – особистостей, здатних до художнього пізнання дійсності, “прекрасного” мислення і видозміни світу на засадах досконалості. За Баумгартеном, самотність витоків “прекрасного” мислення у таких особистостей обумовлює його суттєву відмінність від “натуралістичного” мислення, притаманного пересічній людині. Ідея Баумгартена про особливу природу “прекрасного” мислення як основу появи передусім твору мистецтва знайшла подальше опрацювання у працях Й. В. Гете, який окреслив нові грані розуміння значущості особистісного досвіду людини, як носія художньої думки. Справжній митець, на погляд Гете, спирається у творчості насамперед на специфічну основу – здатність до антиципації та емпатії¹. Його інформаційна база прийняття рішення, таким чином, відмінна від знання пересічної людини, і, відтак, внесок такого митця у розвиток людства принципово інший. Справжній митець – своєрідний “провідник” гармонії, він той, хто привносить досконалість у людське життя.

Однак необхідно вказати на ідейну спорідненість міркувань О. Г. Баумгартена і Й. В. Гете з ідеєю “героїчного ентузіазму” Дж. Бруно.

Мета дослідження. У дослідженні ставиться за мету дослідити подібності та відмінності концептів “героїчного ентузіаста” Дж. Бруно, “естетика” О. Г. Баумгартена та “справжнього митця” Й. В. Гете. Їх осмислення сприятиме, на наш погляд, кращому розумінню суб’єктивної основи художнього мислення – особистості, що прагне привнесенню гармонії в життя, спираючись на його естетичні засади.

Новизна. Концепт “героїчного ентузіаста” Дж. Бруно. Постає Дж. Бруно привертає увагу передусім своєю непересічністю: він філософ, релігійний мислитель й поет Відродження, людина широкої ерудованості й автор неординарних ідей. Це засвідчує не

тільки багатогранність його таланту, а і його своєрідність як особистості. Осмислюючи людину як мікрокосм, мислитель заторкує питання пошуку засад її гармонії із Всесвітом. Завдяки уяві та розвинутому інтелекту як монадного відображення світу людина й здатна, на його погляд, стати гармонійним елементом Універсуму. За Бруно, Всесвіт існує на основі організації, як “все в усьому”. Тому Ноланець припускав наявність субстанції, яка поєднує в собі вищу істину, красу і благо, пронизуючи будь-що у Всесвіті й проявляючись через вищу складову душі – інтелект.

У зв’язку з цим через висування ідеї героїчного ентузіазму він порушує питання про існування особливого підґрунтя для формування людського інтелекту, здатного до породження або ж сприйняття істини, краси й блага як нерозривної єдності основи гармонії Універсуму.

Показово, що, розглядаючи носіїв ентузіазму – ентузіастів, Бруно виокремлює декілька їх родів і видів, вказуючи на різну природу їх особливої активності та її наслідків для інших людей. Так, мислитель переконаний, що “сліпий” ентузіазм не є позитивним за суттю, адже він зумовлює тільки нерозумний порив у бажаннях або вчинках людини, подібний до беззмістовного дикунства. Його носії проявляють нерозумність у прагненнях, хоча демонструють значну активність у діях і поведінці. Таких ентузіастів навряд чи слід розглядати носіями істини, краси та блага навіть на рівні потенції. Вони є провідниками негативного ентузіазму, що не породжує гармонії.

Так званий позитивний ентузіазм призводить неначе до божественної “відстороненості” людини від дійсності, її блаженності. Тому подекуди окремі його носії стають кращими за звичайних людей у своїх прагненнях чи діяннях. Але водночас Бруно підкреслює, що подібні ентузіаста відрізняються між собою за суттю своїх намагань і бажань і наслідки їх міркувань та вчинків теж принципово відрізняються між собою.

Одні з них є носіями божественної свідомості та духу, але самі вони подібні до порожньої кімнати, яку наповнюють поступово з волі господаря предмети. Такі ентузіаст-

ти недисципліновані, неосвічені або грубі, але водночас їх діяння позитивні для інших. Саме дисонанс між позитивним наслідком їх активності і їх особистісними рисами, досвідом, прагненнями переконує, що вони є ніби провідниками вищої ідеї, належної Деміургу. (Іншими словами, можна сказати, що такі ентузіасти неначе наділені харизмою чи мудрістю блаженного.)

Іншою за суттю є природа ще одних ентузіастів. Так, Ноланець пише: “Інші, досвідчені і вдосконалені в спогляданнях і маючи природжений світлий та усвідомлюючий дух, за внутрішнім стимулом і природним прагненням, зумовленим любов’ю до божества, до справедливості, до істини, до слави, вогнем бажання і прагненням наполегливості загостріють у себе чуття, й у стражданнях своєї мислительної здібності запалюють світло розуму, і з ним йдуть далі звичайного” [2, 52]. Саме вони й наділені, як він афористично підкреслює, не гідністю осла, що везе святе причастя, а гідністю самого священного предмета. Такі ентузіасти – носії позитивного ентузіазму, який прирощує істину, красу і благо у людському існуванні. І це не “сліпий” ентузіазм, а ентузіазм, заснований на свідомих зусиллях людини.

Необхідно звернути увагу на значущість, за Бруно, практики споглядання елементів природи для виникнення подібного ентузіазму, а також значення опертя людини на свої чуття для його появи, тобто залежність мислення окремих особистостей від споглядання і чуттєвих стимулів. У аналізі рис подібних ентузіастів Бруно, на нашу думку, й торкається питання естетичних чинників як основи їхніх споглядання і міркувань. Він проголошує, що таким ентузіастам притаманний особливе – розумне поривання, зумовлене прагненням доброго і прекрасного, яке веде їх до істини. Мислитель зазначає про таких ентузіастів, що їм притаманні “любов і мрії про *прекрасне* і добре, за допомогою яких ми перетворюємо себе і отримуємо можливість стати *досконалішими* й уподібнитися їм” [2, 53]. (*Курсив наш.* – О.П.) Іншими словами, антична ідея калокагатії у Бруно неначе розвивається далі, набуваючи форми тріади: *благіе – красиве –*

істинне. Тут опертя на прекрасне і блага, на наш погляд, автор мислить водночас у пізнавальному й діяльнісному аспекті, як засіб вдосконалення людини, а не лише спосіб її залучення до субстанції чи “вищої” істини.

Але окрім ідейної спадщини мислителя зацікавлює сама його особистість. Показово наразі, що свої міркування Бруно подавав у формі діалогів, віршів, алегорій, зокрема свій трактат “Про героїчний ентузіазм” він назвав водночас поемою та природничим (фізичним) твором. І цей твір має не тільки ідейно-теоретичну, а й художню цінність. Зацікавлює також й те, що Бруно вважали “віртуозом пам’яті” (Е. Егерман). Він не лише відзначався надзвичайною пам’яттю та ерудованістю: знанням напрацьовань досократиків, Платона, Аристотеля, неоплатоніків, гностиків, Ніколая Кузанського, М. Коперніка, Дж. Піко делла Мірандоли та інших видатних мислителів Античності, середньовіччя і Ренесансу, а й навчав сучасників мистецтву мнемоніки. (А отже, спирався на ейдетичні образи у мисленні.) Усе це й дає підставу вважати його носієм філософсько-художньої стратегії мислення.

Концепт “естетика” О. Г. Баумгартена. Оцінюючи внесок німецького філософа і теоретика мистецтва XVIII ст. О. Г. Баумгартена у розвиток філософії та естетики, можна стверджувати, що основи сучасного уявлення про особливості художнього мислення започатковані його естетичним доробком. (Слід пам’ятати також, що саме він є “хрещеним батьком” естетики як науки.) Звернемо також увагу, що Баумгартеном порушене питання про відмінності натурального і прекрасного мислення як різновидів мислення людини. І їх він виголосив, крім того, своерідними силами людської душі², осмислюючи підвалини людської самотності.

На натуральне мислення, на його думку, спирається кожна звичайна людина у вирішенні повсякденних утилітарних, прагматичних завдань. А от у так званого прекрасного мислення, на погляд Баумгартена, носій інший – людина з естетичними нахилами, яка цим докорінно вирізняється з-поміж інших. Саме таку людину він й назвав естетиком. І націлене мислення естетика, на його думку, на особ-

ливу предметну сферу – цілісне осягнення дійсності, пошук краси заради створення досконалого. Його цариною, іншими словами, є мистецтво.

Проте необхідно враховувати, що останнє мислитель розуміє достатньо широко: музика, живопис і подібне, але також ще й ... естетичне мистецтво (як виявлення естетичних законів, цінностей краси, засад досконалого, підвалин мислити аналогічно розуму за опертя на чуттєвість тощо). Тому можна стверджувати, що Баумгартен розглядає естетика непересічною особистістю, націленою на власне вдосконалення і вдосконалення суцього. І можна припустити, що естетик, на його погляд, не тотожний митцю, адже має залучатися до естетичного мистецтва. Він є неначе не просто митцем, а й досконалою особистістю, яка свідомо прагне позитивної видозміни дійсності через визнання цінності краси в людському житті, намагається зрозуміти її витoki і значущість для людини. Для такої людини має значення пошук істини-краси-блага.

Розмірковуючи про особливі нахили естетика, Баумгартен вказує передусім на своєрідне натхнення, що супроводжує його розмірковування, а саме: ентузіазм як естетичний порив. Естетик – збудлива натура за природою та внаслідок спеціального науління і залучення до мистецтва (“прекрасній” ерудиції), здатна до ентузіазму або екстазу. В особливому душевному прагненні така особистість “за сприятливих умов спрямовує до акту прекрасного мислення свої нижчі здібності, нахили, сили...”. [1, 460] Під останніми мислитель розуміє чуттєву пізнавальну здібність людини. Завдяки значній і “прекрасній” за суттю ерудиції він набуває здатності уникати зорових образів, що привносять недосконале у міркування чи дії, спотворюють думку. Іншими словами, естетик виступає, на погляд Баумгартена, непересічною, досконалою особистістю, налаштованою на привнесення гармонії у особисте життя та життя інших людей, створення довершеного, і для неї особливе значення має краса.

Концепт “справжнього митця” Й. В. Гете. Й. В. Гете напрацьовано ідею елітарності окремих митців, яких він називає справжніми

митцями, через їхню незвичайну здатність до опертя у творчості на особливе знання і здатність до “приросту” краси. Розглядаючи людину як “центр наявного світу”, він припускає її особливе призначення у Всесвіті. На його думку, людину слід вважати “органом чуття” природи. Адже людина і природа – одне ціле. Проте ступінь проявлення подібної чуттєвості у людей може бути різним. Мислитель переконаний, що лише окремі особистості – справжні митці, досягають висот пізнання дійсності, завдяки їм природа ніби пізнає саму себе. Природа, за Гете, – єдине та органічне ціле, що розвивається, в ній усе пов’язане між собою, і людина – елемент Всесвіту. Справжній митець, отже, наділений здатністю охоплення природи та її елементів у їх різноманітних проявах, пізнання їх глибин. Він спирається на емпатію, антиципацію у пізнанні передусім “наявного світу” – світу людини, розвиває ерудованість і прагне вдосконалення.

Але слід враховувати, що Гете розглядає природу як дещо одухотворене. Відтак, справжній митець, на його погляд, не тільки набуває більшого знання про дійсність. Він є носієм духовності. А той, хто переймається “духом”, має вивчати природу і прагнути цілого. І якщо Всесвіт – гармонійне Єдине, і будь-що дійсне є “відтінком великої гармонії”, то справжній митець виступає елітарною особистістю не лише через особливість джерел його знання, а й його значення його доробку (та, власне, і його як особистості), для людства, природи, Універсуму. Кожна людина є “уважним спостерігачем” дійсності, але не кожна – носій гармонії чи її прирощувач. “Глибоке спокійне споглядання” природи вирізняє справжнього митця з-поміж інших людей (навіть інших митців, яких можна прирівняти до ремісників цеху митців). Він сприймає дійсність через призму уявлень про її цілісність, гармонійність, тобто в нього пізнання супроводжується творчо-активним ставленням до неї, але його творчість спрямована не тільки на приріст знання чи благ, він прагне гармонії, краси, створюючи ніби власний проект світу – довершеного світу, в якому панує гармонія, заснована на красі, істині та добрі.

Такі думки Гете, на наш погляд, є результа-

том непересічності самого автора – поета, вченого, філософа, державного діяча, просвітника. Його творча спадщина демонструє “дивовижну єдність, взаємопроникнення і взаємовплив літератури, науки і філософії в культурі Просвітництва Німеччини того часу” [6, 244]. І можна стверджувати про специфіку мислення такої людини, як синтез декількох мислительних стратегій. Іншими словами, Гете можна розглядати носієм філософсько-художнього мислення (можливо, натурфілософсько-художнього мислення). Саме це й зумовлювало, на нашу думку, непересічність Гете в німецькій культурі й культурі людства загалом.

Отже, аналіз концептів “героїчного ентузіаста” (Бруно), “естетика” (Баумгартен) та “справжнього митця” (Гете) дає підставу вважати, що їх ідейні відмінності зумовлені, на наш погляд, насамперед неоднаковим розумінням їх авторами мистецтва. Якщо Бруно не виокремлює мистецтво з лона природничих розвідок людини, то Баумгартен його розглядає як відмінну від наукового пошуку діяльність людини. Проте розуміє його значно ширше, аніж Гете. Вочевидь у цьому випадку фіксується історична тенденція європейської культури до поступового звуження предметного поля мистецтва та його основи. Розуміння, що саме є мистецтвом, за доби Відродження і Просвітництва неоднакове. Уявлення про мистецтво як результат мислення, націленого на пошук і відтворення гармонії, майстерної, досконалої діяльності людини, сформоване в античний період, поступається наприкінці XVIII – початку XIX ст. думці про мистецтво, як результат або підґрунтя розваги людини (чи то митця, чи то “споживача” його творів).

Необхідно також підкреслити, що попри різний час появи вказаних концептів у них фіксують певну спільну ідейно-теоретичну основу. По-перше, кожний з них пов’язує ці феномени (героїчного ентузіазму, досконалого естетика, справжнього митця) з особистістю, здатною до привнесення гармонії у думки, дії, вчинки, результати діяльності не тільки свої, а й інших людей. По-друге, є переконання у неординарності подібної особистості, її принципової відмінності від пересічної лю-

дини. Іншими словами, можна констатувати елітарність таких особистостей. По-третє, фіксують підкреслення значущості їхньої діяльності для розвитку людства, оскільки її результати мають позитивне значення не тільки для певної особистості, а й для інших людей. До того ж так званих героїчного ентузіаста, естетика і справжнього митця споріднює прагнення до самовдосконалення.

Також привертає увагу й переконання авторів цих концептів у важливості опертя на естетичний компонент у людському мисленні та поведінці, безпосередньо спрямованих на привнесення гармонії чи створення досконалого, або ж таких, що сприяють породженню довершеного.

І якщо враховувати роль Бруно, Баумгартена, Гете в розвитку філософської думки, то їх цілком слушно можна розглядати “героїчними ентузіастами”, носіями творчо-активного ставлення людини до дійсності на засадах істини, краси й добра. Тобто авторів даних концептів можна розглядати носіями філософсько-художньої стратегії мислення. Непересічність їх як особистостей зумовлено насамперед їхніми духовними запитами і опертям на таке мислення, тому за кредо їхньої творчості можна вважати гасло: “Єдність краси, істини і блага”.

¹ Необхідно зазначити, що мислитель не вживає термини “емпатія” та “антиципація”. Однак, Гете висловлює міркування про наявність у митця вродженої здатності до досягнення внутрішнього життя інших людей і передбачення на основі цього їхніх можливих вчинків, змін внутрішнього стану та ін.

² Більш ґрунтовно це питання осмислене автором в статті О. Поліщук “Мислителі Нового часу про художнє мислення і пізнання” // *Культура України: Зб. наук. праць. Вип. 17. Серія: Мистецтвознавство, філософія.* / Харк. держ. акад. культури. – Х., 2006. – С. 26–33.

Література:

1. *Баумгартен А. Г.* Эстетика // *История эстетической мысли.* – М., 1964. – Т. 2. Эстетические учения XVII–XVIII веков. – С. 452–465.
2. *Бруно Дж.* О героическом энтузиазме / Пер. с итал. – М.: Художественная литература, 1953. – 212 с.
3. *Гете И. В.* Из моей жизни. Поэзия и правда / Пер. с нем. – М.: Худож. лит-ра, 1969. – 608 с.
4. *Гете И. В.* Собр. сочинений: В 10 т. / Пер. с нем. – М.: Худож. лит-ра, 1975. – Т. 1. – 528 с.
5. *Гете И. В.* Статьи и мысли об искусстве / Под ред. А. С. Гущина. – Ленинград, Москва: Искусство, 1936. – 412 с.
6. *Румянцева Т. Г., Гете Иоганн Вольфганг* // *Новейший философский словарь.* – 3-е изд. – Минск, 2003. – С. 243–244.